

А.Р. Заппаров<sup>1</sup>, А.М. Сайтбеков<sup>2</sup>, Э.А. Алимова<sup>2\*</sup>

<sup>1</sup>Алматы қаласы полиция Департаменті, Қазақстан, Алматы қ.

<sup>2</sup>Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы, Қазақстан, Алматы қ.

\*e-mail: elvira.alimova.77@mail.ru

## ЕУРОПАЛЫҚ ОДАҚТЫҢ НЕГІЗГІ ҚҰҚЫҚТАР ТУРАЛЫ ХАРТИЯСЫНЫҢ САЯСИ-ҚҰҚЫҚТЫҚ МАҢЫЗЫ

Еуропалық Одақтың заңи кеңістігі жалпы алғанда осы ұйымның құқығы нормаларының таралу шегін білдіреді. Одақтың негізгі құқықтар туралы Хартиясының оның заңи кеңістігіндегі саяси-құқықтық маңызы аталған құжат ережелерінің таралу шегіне қатысты заңи күші мен жүзеге асырылу жағдайынан туындайды. Демек, Еуропалық Одақтың негізгі құқықтар туралы Хартиясының оның негізінде әрекет етуші құрылымының қызметін реттеу және қадағалау саласындағы рөлі Хартияның ЕО-ның заңи кеңістігіндегі жаңа саяси-құқықтық маңызымен (міндетті заңи күшке ие болуымен) анықталады. Дегенмен, уақыт өте келе осы салада іргелі зерттеулердің болғанына қарамастан және Қазақстанның Еуропалық Одақ мемлекеттерімен адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау бойынша халықаралық ынтымақтастығына қатысу тақырыбына арналған әдебиеттерді, ғылыми мақалаларды талдау нәтижесінде бұл тақырып отандық заң ғылымында жеткілікті түрде зерттелмегендігі мәлім. Осы айтылғандар, әрине бұл тақырыптың өзектілігін айқындайтын маңызды факторлар болып табылады. Мақаланың негізгі мақсаты болып Еуропалық Одақтың негізгі құқықтар туралы Хартиясының адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау жүйесіндегі орны мен маңызын дәлелдеу табылады. Мақалада Еуропалық Одақтың негізгі құқықтар туралы Хартиясы, оның жүзеге асырылу жағдайы мен болашағына қатысты кейбір өзекті саяси-құқықтық мәселелер сараланған. Мақалада сондай-ақ Қазақстан Республикасының аталмыш Хартия бойынша Еуропалық Одақтың серіктесі ретінде тиісті халықаралық-құқықтық міндеттемелер алу мәселесінің шынайы және ықтимал тұстары қарастырылады. Мақалада берілген қорытындылар Еуропалық Одақтың негізгі құқықтар туралы Хартиясының тәжірибе жүзінде іске асырылуында қолданылуы мүмкін. Сондай-ақ, Қазақстан Республикасының халықаралық міндеттемелерді орындау барысында ескерілуі мүмкін.

**Түйін сөздер:** Хартия, келісім, халықаралық ұйым, мүше-мемлекеттер, серіктес-мемлекеттер, еуропалық құқық.

A.R. Zapparov<sup>1</sup>, A.M. Saitbekov<sup>2</sup>, E.A. Alimova<sup>2</sup>

<sup>1</sup>Police Department of the Almaty City, Kazakhstan, Almaty c.

<sup>2</sup>Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan  
named after Makan Esbulatov, Kazakhstan, Almaty c.

\*e-mail: elvira.alimova.77@mail.ru

### Political and legal significance of the Charter of fundamental rights of the European Union

The legal space of the European Union as a whole refers to the extent to which the legal norms of this organization are spread. The political and legal significance of the Charter of Fundamental Rights of the Union in its legal space follows from the legal force and the implementation of the provisions of this document. Therefore, the role of the Charter of Fundamental Rights of the European Union in the field of regulation and supervision of the activities of structures operating on its basis is determined by the new political and legal significance of the Charter (having legal binding force) in the EU legal space. However, despite the fact that over time fundamental research was carried out in this area, and as a result of the analysis of literature and scientific articles on the participation of Kazakhstan in international cooperation with the states of the European Union to protect human rights and fundamental freedoms, it became known that this topic insufficiently studied in domestic legal science. These are, of course, important factors that determine the relevance of this topic. The main purpose of the article is to prove the place and significance of the Charter of Fundamental Rights of the European Union in the system of protection of human rights and fundamental freedoms. The article highlights some current political and legal issues related to the Charter of Fundamental Rights of the European Union, its implementation and prospects. Also, the article considers the real and possible aspects of the issue of obtaining the relevant international legal obligations by the Republic of Kazakhstan as a partner of the European Union under

the aforementioned Charter. The conclusions presented in the article can be used in the practical implementation of the Charter of Fundamental Rights of the European Union. It can also be taken into account when fulfilling the international obligations of the Republic of Kazakhstan.

**Key words:** Charter, agreement, international organization, member states, partner states, European law.

А.Р. Заппаров<sup>1</sup>, А.М. Сайтбеков<sup>2</sup>, Э.А. Алимова<sup>2\*</sup>

<sup>1</sup>Департамента полиции города Алматы

<sup>2</sup>Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова

\*e-mail: elvira.alimova.77@mail.ru

### Политико-правовое значение Хартии Европейского Союза об основных правах

Правовое пространство Европейского Союза в целом относится к степени распространения правовых норм этой организации. Политико-правовое значение Хартии основных прав Союза в ее правовом пространстве вытекает из юридической силы и состояния реализации положений указанного документа. Поэтому роль Хартии Европейского Союза об основных правах в сфере регулирования и надзора за деятельностью структур, действующих на ее основе, определяется новым политико-правовым значением Хартии (имеющим обязательную юридическую силу) в правовом пространстве ЕС. Однако несмотря на то, что со временем в этой области были проведены фундаментальные исследования, а в результате анализа литературы и научных статей на тему участия Казахстана в международном сотрудничестве с государствами Европейского Союза по защите прав человека и основных свобод, стало известно, что данная тема недостаточно изучена в отечественной юридической науке. Это, безусловно, важные факторы, определяющие актуальность данной темы. Основная цель статьи – доказать место и значение Хартии Европейского Союза об основных правах в системе защиты прав человека и основных свобод. В статье выделяются некоторые актуальные политико-правовые вопросы, связанные с Хартией Европейского Союза об основных правах, состоянием ее реализации и перспективы. Также в статье рассмотрены реальные и возможные аспекты вопроса о получении Республикой Казахстан соответствующих международно-правовых обязательств в качестве партнера Европейского Союза по вышеупомянутой Хартии. Выводы, представленные в статье, могут быть использованы при практической реализации Хартии основных прав Европейского Союза. Также это может учитываться при выполнении международных обязательств Республики Казахстан.

**Ключевые слова:** Хартия, соглашение, международная организация, государства-члены, государства-партнеры, европейское право.

### Кіріспе

Қашанда адам құқықтары жөніндегі мәселелер өте өміршең болған. Себебі адамның өмірі мен бостандығы ол – кез-келген мемлекеттің байлығы. Адам құқықтарына кепілдік беретін халықаралық шарттардың мәнімен мазмұны да халықаралық құқықтық өзекті мәселелері болып табылады. Сондықтан да, Еуропалық Одақтың негізгі құқықтар туралы Хартиясы, оның жүзеге асырылу жағдайы мен болашағы заңды әрі ағымдағы мәселе.

Еуропалық Одақтың адам құқықтарын қорғау саласындағы қызметінің құқықтық негізін 2000 жылы 7 желтоқсанда қабылданған Еуропалық Одақтың негізгі құқықтар туралы Хартиясы (<https://eulaw.ru/treaties/charter/>) құрайды. Соңғы өзгертулер 2007 жылы жасалған.

Хартияның ерекше сипаты – конституциялық және халықаралық құқық жүйесінде бірдей әрекет ететін ең алғашқы фундаменталдық акті.

Оның қатысушылары мүше-мемлекеттер ғана емес, Еуропалық Одақтың органдары да болып табылады. Хартия адам құқықтарын жеке, саяси, әлеметтік-экономикалық деп бөлмей, барлығын бірдей негізгі құқықтар деп анықтайды. Еуропалық Одақтың негізгі құқықтар туралы Хартиясының тағы бір ерекше белгісі оның құқық әлемдік асқорлық сипатында. Хартияның 53-бабына сәйкес «Аталған Хартияның қандайда бір ережесіне Одақ құқығының, халықаралық құқықтың және Одақ немесе барлық мүше-мемлекеттер қатысушысы болып табылатын халықаралық конвенциялардың, нақтырақ айтқанда, адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау туралы Еуропалық Конвенциямен мүше-мемлекеттердің конституцияларының тиісті салада қолданылуы мен танылған адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын шектейтін немесе оларға кедергі келтіретіндей түсініктеме берілмей тиіс» (<https://eulaw.ru/treaties/charter/>). Хартия

уақыты бойынша ағымдағы мыңжылдықтағы ең кейін қабылданған құжат болғандықтан, ол – барлық жағынан толықтырылған, жетілдірілген адам құқықтары жөніндегі халықаралық шарт.

### Әдістер мен материалдар

Мақалада көзделген мақсаттарға қол жеткізу үшін жалпы және жеке әдістер пайдаланылды. Сәйкесінше, жалпы ғылыми әдістер: талдау, синтез, индукция, дедукция сипатында қолданыс тапты. Сондай-ақ мақалада келесі жеке құқықтық әдістер қолданылды: яғни тарихи, жүйелік және салыстырмалы теориялық-құқықтық әдістер. Зерттеу барысында тарихи әдіс адам құқықтарын қорғау тарихын сипаттау кезінде кеңінен қолданылды. Жүйелік әдіс адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғаудың еуропалық жүйесін талдау барысында және салыстырмалы теориялық-құқықтық әдіс Хартияны Еуропалық Одақтың заңи кеңістігіндегі басқада адам құқықтары жөніндегі құжаттар мен салыстыру барысында қолданылды. Мақаланың әдістемелік негізі жалпы алғанда жүйелі, салыстырмалы және тарихи талдауға негізделген.

### Нәтижелер

Осы уақытқа дейін халықаралық құқықтағы адам құқықтарын қорғау саласындағы Еуропалық Одақтың тәжірибесін отандық ғылымда зерттеу толыққанды қолға алынған жоқ. Сондықтан қазіргі таңда Еуропалық Одақтың негізгі құқықтар туралы Хартиясын зерттеу аясындағы мақаланың теориялық және тәжірибелік тұрғысында маңыздылығы жандануда, яғни осы тақырыпты жан-жақты зерттеудің алғашқы қадамы деп қарастырылады. Еуропалық Одақтың негізгі құқықтар туралы Хартиясы ең соңғы жетілдірілген «Құқықтар туралы Билль» болғандықтан, оған әлемдегі басқа да халықаралық ұйымдарға мүше-мемлекеттердің назары ауатыны сөзсіз. Осы орайда Еуропалық Одақтың негізгі құқықтар туралы Хартиясына Еуропалық Одақтың серіктес-мемлекеттерінің ынтасы басым, ол елдер де Хартияға қосылуға мүдделі. Хартия нормаларын бұдан былай жүзеге асыруды басшылыққа алатын серіктес-мемлекеттер сияқты болашақта Қазақстан Республикасы да Еуропалық Одақпен ізгі көршілік және әріптестік саясатын орната отырып, Хартияға қосылу мүмкіндігін теориялық

тұрғыдан да, тәжірибелік тұрғыдан да дәлелдеуі арқылы нәтижеге қол жеткізілді.

### Талқылаулар

Адам құқықтары туралы идеялар өте ертеректе пайда болған. Алғаш адам құқықтары жөніндегі тұжырымдамалар философияда қалыптасты. Алайда кейбір ғалымдар адам құқықтарын қорғау біздің эрамызға дейін қалыптасқан деген тұжырым жасайды. Мысалы, О.И. Тиунов «Халықаралық гуманитарлық құқық» атты оқу құралында «Римдік заңгерлер табиғи құқық құлиеленушілікті жоққа шығарады, дегенмен барлық адамдар тумасынан еркін және тең болып дүниеге келетінін мойындау қажет және сол құлиеленушілік кезеңінде «азамат құқығы» деген түсінік болған, ол, әсіресе, Афинада б.э.д. V жүзжылдықта кеңінен – шешім көпшілік дауыспен қабылданатын айсайынғы халық жиындары, мемлекеттік лауазымдарды жребі бойынша тағайындау, сайланған алқабилердің сот ісін талдауы, лауазымды тұлғалардың қызметін есеп беру нысанында және оларға қарсы сот ісін қозғау мүмкіндігі мен бақылау мен жауапкершілікке тарту түрінде көрініс тапқан», – деген ой қорытындылайды (Тиунов 1999: 5). Осы орайда, Ежелгі Грекия мен Римде әр адамның өзіне тән құқықтарын білдіретін «адам құқықтары» деген түсінік болмағанын да ескерген жөн. Бұл тұрғыда, Орта ғасырдағы Ежелгі Рим мен Ежелгі Грекиядағы Платон, Аристотель, Марк Аврелий, Цицерон, Марсилиус Падуанский, Филипп де Бомануар және т.б. философтардың адам туралы ойларын айтуға болады. Мәселен, Аристотель «Политика» атты еңбегінде мемлекеттің шығу себептерін қоғамдық өмірден, ондағы тап қайшылықтарынан іздемей, адамның табиғаты мен мүдделері мен байланыстырады. Орта ғасырдағы адам құқықтары негізінен оның қоғамдағы орнына байланысты анықталды. Сонымен қатар, қоғамда антикалық философтардың еркіндік пен теңдік туралы идеялары да бірге дамып отырды.

Адам құқықтарын қорғау тарихын ары қарай баяндау үшін, алдымен, оны белгілі бір кезеңдерге жіктеуді жөн көрдік. Жоғарыда айтылғандарға сәйкес, біздің заманымызға дейінгі және біздің заманымыздан кейінгі адам құқықтарының тарихы деп бір ажыратып алсақ, біздің заманымыздағы адам құқықтарының түрде ежелгі замандағы адам құқықтарының тарихы, орта ғасырдағы, жаңа замандағы және

қазіргі кезеңдегі адам құқықтарының тарихы деп жіктейміз. Ал енді осы кезеңдерді қабылданған тарихи қайнар көздердің уақыты бойынша нақтырақ былай көрсеткен құба-құп:

1. Ежелгі замандағы адам құқықтарының тарихы – б.э.д. V жүзжылдық – 1215 ж.;
2. Орта ғасырдағы адам құқықтарының тарихы – XIII ғ. – 1689 ж.;
3. Жаңа замандағы адам құқықтарының тарихы – XVIII ғ. – 1948 ж.;
4. Қазіргі кезеңдегі адам құқықтары – 1948 ж. – XXI ғ.

Біздіңше, ортағасырдағы адам құқықтарының тарихында адам құқықтарының жағдайы ерте замандағыдай сақталды деуге болады. Себебі қоғамда адам құқықтарының теңдігі ұғымы әлі де болса, қалыптаса қоймаған. Бұл кезеңдегі адам құқықтарының тарихына таптық-иерархиялық (сословие) құрылым тән. Адам құқықтары туралы теорияның негізін көбіне Батыс ойшылдары қалаған еді. Шығыстың да Әбу-Насыр әл-Фараби, Хофиз Шерози, Әлішер Науаи, Жалолдин Руми, Фезули және т.б. ғұлама ғалымдар адам құқықтары мен бостандықтарының қазіргі заманғы тұжырымдамасының негізін қалады.

Жаңа заман тарихына келетін болсақ, адам құқықтарын қорғау мәселелері Ш. Монтескье, Г. Гроций, Б. Спиноза, Дж. Локк, И. Кант, Г. Гегель, Г. Джефферсон және т.б. ғалымдардың еңбектерімен тығыз байланысты. Сол кезеңдегі ғалымдар адам құқықтары жөнінде жаңа тұжырымдамалар жасады. Ол идеялар табиғи құқық, қоғамдық келісім, құқықтық мемлекет және билік бөлінісі теориясының (Ш. Монтескье, Дж. Локк) негіздерінде көрініс тапқан еді.

Кейіннен адам құқықтары туралы идеялар ұлттық заңнамада бекітілді. Соның нәтижесінде халықаралық-құқықтық актілерден де көрініс тапты. Алғаш рет ұлттық заңнама аясында 1215 жылы Ұлы еріктер хартиясы қабылданды. Алайда, қазіргі кезеңдегі «адам құқықтары жөніндегі халықаралық билль» негізінен БҰҰ Жарғысының адам құқықтары жөніндегі ережелерінен, Адам құқықтарының жалпыға бірдей Декларациясынан, адам құқықтары жөніндегі екі халықаралық пакті мен азаматтық және саяси құқықтар жөніндегі Пактіге Қосымша хаттамадан тұрады. Аймақтық сипатқа ие шарттар да бұл жүйеде өзіндік орнын алып отыр. Адам құқықтары жөніндегі халықаралық құқық нормалары халықаралық құқықтың негізгі қайнар көзі – халықаралық шарттарда бекітілген. Халықаралық құқық теориясынан білетініміздей,

халықаралық шарттар заңи күшіне байланысты міндетті және ұсыныстық сипаты бар, ал қатысушылар шеңбері бойынша әмбебап және аймақтық деп бөлінеді. Осы саралауға сәйкес, жұмысымыздың негізгі зерттеу объектісі болып саналатын Еуропалық Одақтың негізгі құқықтар туралы Хартиясы алғаш қабылданған кезінде ұсыныстық сипатқа ие болса, қазір міндетті күші бар, беделді аймақтық шарт болып табылады. Хартия ережелері Еуропалық Одақ туралы Шарт пен Еуропалық қоғамдастықты құруды көздейтін Шарттарға өзгертулер енгізетін Лиссабон шарты 2009 жылдың 1 желтоқсанында күшіне енгеннен кейін заңи күшке ие болып отыр. Бұл құжат – осыған дейін аталып өтілген шарттардан «сусындайтын» және олардың құқықтық мазмұнын ары қарай прогрессивті түрде дамытатын ерекше арнайы акт деп атауға әбден тұрарлық.

Адам құқықтарын қорғаудың қазіргі еуропалық жүйесін түбінде Еуропа Кеңесі және жеке адамдардың бостандығы мен демократияны қорғауды мақсат еткен бірқатар Батыс Еуропа мемлекеттері 1949 жылы негізін салған бірқатар аймақтық құрылымдар құрады.

Еуропа Кеңесі Жарғысының 3-бабында көрсетілгендей, «Еуропалық Кеңестің әрбір мүшесі өзінің адам құқықтары мен негізгі бостандықтарының...құзыры шегінде барлық адамдарға арналған құқық пен оны жүзеге асырудың басымдық принципіні мойындауға тиіс» (<http://www.coe.int/DefaultRU.asp>). Қырғи қабақ соғыстың бітіп, Шығыс және Орталық Еуропа мемлекеттерінің біразы үшінші бапта айқын көрсетілген қағидаларды қабылдайтынын жариялағаннан кейін, бұл оларға Еуропа Кеңесіне толыққанды мүше ретінде кіруге мүмкіндік берді.

Танымал құқықтанушы және құқық қорғаушы Т. Бюргенталь «Еуропа Кеңесінің адам құқықтары туралы жүйесі заң тұрғысынан екі шартқа: Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық конвенция мен Еуропалық әлеуметтік Хартияға негізделеді», – дейді (Бюргенталь 1999: 98). Конвенция негізгі азаматтық және саяси құқықтарға кепілдік берсе, Хартия экономикалық және әлеуметтік құқықтар тізбесін жариялайды. Сондай-ақ, Конвенцияның маңыздылығы сонда, ол Еуропалық Одақтың адам құқықтары саласындағы жұмысына ықпал етті.

Адам құқықтары мен негізгі бостандықтары туралы Конвенцияға 1950 жылы 4 қарашада Рим қаласында қол қойылып, 1953 жылы 3 қыркүйекте ол өз күшіне енді. Конвенцияның 59-бабына сәйкес Еуропа Кеңесіне мүше-мемлекеттер

ғана конвенцияға қатыса алады (<http://www.echr.ru/documents/doc/2440800/2440800-004.htm>). Конвенция кепілдік беретін құқықтардың тізбесі уақыт өте келе қосымша хаттамалармен кеңейтілді.

Басқа құжаттармен салыстыратын болсақ, мәселен, Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының Адам құқықтарының жалпыға бірдей Декларациясы мен Еуропалық конвенция арасындағы тарихи байланыс туралы Конвенцияның кіріспе бөлімінде айтылған.

Ұлттық ұйымнан жоғары тұрған Еуропа қауымдастығын (қазіргі Еуропалық Одақ) тілге тиек ететін болсақ, құрған шарттар әр түрлі институттар, соның ішінде өзіндік Сотын да құрды. Бұл сотқа осы шарттарға түсініктеме беру мен қолдану барысында заңның бұзылмауын қамтамасыз ету міндеті жүктелген. Аз ғана ерекшеліктерді қоспағанда, шарттарда адам құқықтарына қатысты ешқандай кепілдік берілмеген еді. Еуропалық қоғамдастықтың рөлі мен өкілеттігі кеңейген сайын оның заң шығару және әкімшілік әрекеттері жеке азаматтардың құқығын қорғауға да едәуір әсер етті. Адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау туралы Конвенцияға мүше-мемлекеттердің ішкі құқығы мемлекет үкіметінің бұл құқықтарға кепілдік беруін көздесе, Еуропалық қоғамдастық қабылдаған шарттар Еуропалық Одақ құрылымдарының тарапынан бұл құқықтарды қорғаудың қатарлас жүйесін орнатуды көздеді. Бұл құрылымдар өзінің сипаты жағынан ұлттық құрылымдардан жоғары тұрғандықтан мүше-мемлекеттерінің ешқайсысының ішкі конституциялық заңдарымен байланысы болмады деуге болады. Демек, көрсетілген институттар қоғамдастықтың қарауындағы жеке тұлғалар мен заңды тұлғаларға мүше-мемлекеттердің ішкі құқығы мен Еуропалық Кеңес Конвенциясы кепілдік беретін құқықтарды қорғау ісінде құқысыз болып келді. Демек, Хартия Еуропалық Одақ институттары мен органдары, сондай-ақ, Одаққа мүше-мемлекеттер арасындағы қатынастарда адам құндылықтарын қорғауға бағытталған алғашқы «кешендік» сипаты бар құжат болып саналады. Сондай-ақ, Хартияның мақсаты қоғамдағы әлеуметтік прогресс пен ғылыми-технологиялық даму өзгерістерінің аясында негізгі бостандықтарды Хартияда мазмұндай отырып, оларды қорғауды нығайту болып табылады.

Еуропалық Одақтың негізгі құқықтар туралы Хартиясы мен ЕҚЫҰ-ның адам өлшемдері бой-

ынша құжаттарына салыстырмалы-теориялық талдау жасай келе, олардың айырмашылығын қысқаша былай ұсынуды жөн көрдік.

Біріншіден, ЕҚЫҰ қарастыратын адам өлшемдері мемлекеттің ішкі құқығына жатпайды, яғни ішкі құқық нормаларымен реттелмейді.

Екіншіден, міндеттілік сипаттары да әртүрлі. Хартия халықаралық шарттық сипатқа ие және 2009 жылдың 1 желтоқсанында күшіне енген өзгерістер туралы Лиссабон шартының құрамдас бөлігі болып табылады. Шарт қазір 2007 жылдың 12 желтоқсанында қабылданған редакцияда әрекет етеді. ЕҚЫҰ құжаттары заңи міндеттіден гөрі саяси міндетті болып табылады.

Үшіншіден, ЕҚЫҰ шеңберіндегі адам құқықтарын қорғау институционалдық сипатқа ие. Хартияда конвенциялық сипат басым. Осы арада ДЖАҚБ /БДИПЧ/-ның баға жетпес қызметін ескеру қажет. ДЖАҚБ /БДИПЧ/-ның негізгі функциялары: демократиялық сайлау өткізуге жәрдемдесу, адам құқықтарын қолдау тәсілдеріне қолдау көрсету, адам өлшемдері бойынша міндеттемелердің орындалуын бақылау және т.б.

Төртіншіден, ЕҚЫҰ адам құқықтары бойынша мәселелерде үкіметтік емес ұйымдармен тығыз байланыста қызмет етеді және оның қарамағында адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау тәжірибесінің рөлі зор. Мысалы, бұл орайда ДЖАҚБ /БДИПЧ/-ның жыл сайынғы есептерін айта кетсек болады.

Бесіншіден, ЕҚЫҰ аясында «адам өлшемімен» аттас «парламенттік өлшем» деген де ұғым қалыптасқан. Демек, адам құқықтары мен негізгі бостандықтары мағынасындағы «адам өлшемі» ұғымы ЕҚЫҰ-на ғана тән.

Еуропалық Одақтың негізгі құқықтар туралы Хартиясы XX ғасырдың ең соңында қабылданғандықтан, ол осы ұйым шеңберіндегі ғана емес, Еуропа Одағындағы ғана емес, сонымен қатар бүкіләлемдік құқықтар мен бостандықтарды заңи қорғау жүйесінің бай тәжірибесіне сүйенеді. Хартияның мәтінін құрастыру барысында оны дайындаушылар бірқатар конституциялық және халықаралық құжаттармен қоса өз жиынтығында «Құқықтар биліні» құрайтын нормаларды да пайдаланған.

Хартияның құрылымы туралы айтатын болсақ, ол кіріспеден, 7 тараудан, 54 баптан және 1 қосымшадан тұрады.

Хартияның басты ерекшелігі – ол тұлғаның негізгі құқықтары мен бостандықтарын жүйеге келтірудің жаңа ерекше жолы. Классикалық

үлгіден айырмашылығы – Хартияда тұлғаның негізгі құқықтары оны жүзеге асыру аясы бойынша емес (жеке, саяси, әлеуметтік-экономикалық), ол қорғайтын құндылықтар бойынша жіктелген. Құндылықтардың ең маңызды дегендері преамбулада көрсетілген: адамгершілік, еркіндік, теңдік және ынтымақтастық.

Осы және өзге де құндылықтарға сәйкес Хартия былайша құрастырылған:

I тарау «Адамгершілік» (1-5 б.б.) – адам тұрмысы онсыз мәнсіз құқықтар мен кепілдіктер бекітілген: ар-намыс құқығы, өмір сүру құқығы, қорлауға тиым салу және т.б.

II тарау «Бостандықтар» (6-19 б.б.) – адамның қоғамдық қатынастардың барлық аясында еркін өмірлік әрекетін қамтамасыз етуге, оны жария биліктің (соның ішінде Одақ институттары да бар) заңсыз араласуынан қорғауға арналған. Бұл тұлғаның бостандық құқығы, жеке басына қолсұғылмаушылық құқығы, жеке және отбасы өмірін құрметтеу, сөз және наным-сенім бостандығы, өнер мен ғылым бостандығы, кәсіпкерлік бостандығы, жеке меншік құқығы мен т.б. тануда көрініс тапқан.

III тарау «Теңдік» (20-26 б.б.) аты айтып тұрғандай, теңдік қағидасымен қатар қоғамның ерекше қамқорлығына мұқтаж халық тобын (балалар, ересек адамдар, мүгедектер) қорғау туралы ережелерді бекітеді.

IV тарау «Ынтымақтастық» (27-38 б.б.) – таптық және басқа да әлеуметтік қарама-қайшылықтарды азайтуға немесе оның алдын алуға арналған еңбек және әлеуметтік құқықтардан тұрады: кәсіпорын қызметкерлерінің ақпарат және кеңес алуға құқығы, ереуілге шығуды қоса алғанда, ұжымдық әрекеттер мен келіссөздер жүргізуге құқығы, бала еңбегін пайдалануға тиым салу, әлеуметтік қамтамасыз етілуге құқығы және т.б.

V тарау «Азаматтық» (39-46 б.б.) – бірінші кезекте Одақ азаматтарына ұсынылатын кепілдіктер мен құқықтарды бекітеді.

VI тарау «Әділеттік» (47-50 б.б.) – жеке тұлғаның қылмыстық-құқықтық және іс жүргізушілік құқық кепілдіктерін қарастырады: нәтижелі шағымдану құқығы мен әділ сотқа құқық, кінәсіздік презумпциясы және т.б. қамтамасыз етуге бағытталған.

VII тарау «Жалпы ережелер» (51-54 б.б.) – Хартияның әрекет ету аясы мен қолдану тәртібін, оның 1950 ж. АҚЕК/ЕКПЧ/ қоса алғанда басқа құқықтар мен бостандықтардың қайнар көзімен арақатынасын анықтайды (Кашкин 2003: 147).

Хартияның тағы бір ерекшелігіне оның негізгі құқықтар мен бостандықтарды жүйелеуімен қатар осы ретте жаңа «тұлға тұтастығына құқық» (3 б.) және «жақсы басқару құқықтарын» (41 б.) тануды жатқызуға болады. Біріншісі адамды ғылыми-техникалық прогресс нәтижелерін (медициналық, биологиялық тәжірибелер, евгеника, клондау, адам денесінің бөлшектерін саудалау сияқты жағдайлар) пайдалана отырып, оның жаны мен тәніне қол сұғудан, ал екіншісі – Одақ институттары мен органдары тарапынан олардың билігін асыра пайдалану қорғайды.

А.Г. Казинян «Еуропалық Одақтың негізгі құқықтар Хартиясы» атты мақаласында Хартияның құқықтық акті ретіндегі ерекшелігін анықтау үшін оның горизонталь ережелерін, яғни «жалпы ережелер» атты VII тарауында бекітілген баптарына талдау жасауды ұсынады (Казинян 2003: 70).

Зани көзқарас тұрғысынан Хартияның 52-бабы ерекше қызығушылық туындатады. Ол осы Хартия кепілдік беретін құқықтардың шегін бекітеді. Бап үш бөлімнен тұрады, ал мазмұны келесідей: «Осы Хартия таныған құқықтар мен бостандықтарды жүзеге асыруға әсер ететін кез-келген шектеу заңмен қарастырылуы тиіс және аталған құқықтар мен бостандықтардың негізгі мазмұнын құрметтеуі тиіс. Пропорционалдық қағидасын сақтау барысында шектеулер, егер олар қажет және шын мәнінде Одақ таныған жалпы мүдделер болып табылса немесе басқа тұлғалардың құқықтар мен бостандықтарын қорғау қажеттігі орын алған жағдайда орындалуы мүмкін» (<https://eulaw.ru/treaties/charter>).

Аталған Хартияда мазмұндалған құқықтар 1950 ж. Адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау туралы Еуропалық Конвенция (АҚЕК/ЕКПЧ) кепілдік беретін құқықтарға сәйкес келуі барысында аталған құқықтардың мағынасы мен шегі Конвенцияда қарастырығандай болуы тиіс. Аталған ереже Еуропалық Одақ құқығы тарапынан бұдан да кең қорғауды ұсынуға кедергі болмайды.

Солай десек те, адам құқықтары туралы барлық классикалық халықаралық-құқықтық актілер осы құқықтарды жүзеге асыруға белгілі бір шектеулер қарастырады. Адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау туралы Конвенция Еуропалық Одақтың Хартиясымен салыстырғанда, сот арқылы қорғау механизмін және міндеттемелерді орындаудан бас тарту шарттарын, сондай-ақ, бекітілген адам құқықтары

мен негізгі бостандықтарын жүзеге асырудың шектеулерін қарастырады. Бұл механизмнің ерекшелігі – оның ең алдымен тиісті баптарда шектеулер мүмкіндігі қарастырылған құқықтар мен негізгі бостандықтарға қатысты әрекет етуі. Мысалы, АҚЕК-ның /ЕКПЧ/ 11-бабы кәсіптік одақтар құру құқығын қоса алғанда, бейбіт жиналыстар мен қауымдастықтар еркіндігіне құқықты бекітеді. Сонымен қатар бұл баптың екінші бөлігі осы құқықтарды жүзеге асыруға шектеулер қарастырады және осы құқықтарды жүзеге асыруда олардың қолданылуы заңды болатын негіздер тізімін бекітеді. Онда, нақтырақ айтқанда, былай делінген: «Бұл құқықтарды жүзеге асыру заңмен бекітілген және демократиялық қоғамда ұлттық қауіпсіздік пен қоғамдық тыныштық мүддесі үшін тәртіпсіздік пен қылмыстың алдын алу мақсатында, денсаулық пен руханиятты немесе басқа да тұлғалардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау үшін қажет жағдайлардан басқа, ешқандай шектеуге тап болмайды» (<https://eulaw.ru/treaties/charter>).

Еуропалық Одақтың негізгі құқықтар туралы Хартиясының 53-бабы көп қызығушылық тудырады. Бұл бап алдыңғы баптың логикалық жалғасы болып табылады және мазмұны келесідей: «Аталған Хартияның қандай да бір ережесіне Одақ құқығының, халықаралық құқықтың және Одақ, Қоғамдастық немесе барлық мүше-мемлекеттер қатысушысы болып табылатын халықаралық конвенциялардың, нақтырақ айтқанда, адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау туралы Еуропалық Конвенция мен мүше-мемлекеттердің конституцияларының тиісті салада қолданылуымен танылған адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын шектейтін немесе оларға кедергі келтіретіндей түсініктеме берілмеуі тиіс».

Лиссабон шарты қабылданғаннан бері Хартия міндетті заңи күшке ие болды. Демек, Хартия ЕО құқық жүйесінің құрамдас бөлігіне айналды. Өз кезегінде осы еуропалық құқықтың жүйесіне кіретін құрылтай құжаттар мен басқа да қайнар көздер мүше-мемлекеттердің құқықтық актілеріне қатысты жоғары заңи күшке ие болады. Тиісінше Хартияның нормалары да мүше-мемлекеттегі құқықтық жүйесіндегі нормаларға қатысты үстемдікке ие бола алады. Алайда 53 бапқа сәйкес Хартиядағы ережелер мүше-мемлекеттердің конституциялық нормаларын қолдануды шектемеуі тиіс. Бұл мәселені шешу үшін осы жоғарыда аталған мақаланың ав-

торы Хартия жобасын дайындау тарихына оралуы жөн көреді.

Хартияның жалпы мазмұнын түйіндейтін ең соңғы 54-бабы ең алдымен, Хартия ережелерінің заңи үстемдігін, екіншіден Хартиядағы нормаларға қайшы келетін нормалардың әрекетсіздігін, яғни күші болмайтынын мойындайды. Сәйкесінше, Хартия мазмұнынан туындайтын міндеттемелерді өзіне алған кез-келген мемлекет сол бойынша жауапты болады, әрі Хартияның міндетті күшін мойындайды.

Лиссабон Шарты күшіне енгеннен кейін Астанада өткен брифингте сөйлеген сөзінде Н.Жустен: «Лиссабон шартының күшіне енуі Еуроодақ пен Қазақстан арасындағы екіжақты ынтымақтастықты дамытуға қосымша импульс береді», – деген болатын (<http://www.nomad.su/?a=3-200911270315>).

Бізді тек географиялық тұрғыдан ғана жақындатып қоймаған Еуроодақ аясының кеңею үдерісі де маңызды рөл атқарып отыр. Еуроодақтың мүше-мемлекеттерімен арадағы Қазақстанның тығыз тарихи байланысы біздің серіктестігіміздің дамуына үлкен серпін болуда.

Жұмыс барысында келтірілген дәйектерге сүйенетін болсақ, Қазақстан Республикасы мен Еуропалық Одақ арасындағы қатынастардың қарқынды дамуы Республиканың аталмыш Хартия бойынша Еуропалық Одақтың серіктесі ретінде тиісті халықаралық-құқықтық міндеттемелер алуына толық негіз бола алады.

## Қорытынды

Жүргізілген зерттеулердің нәтижесінде Еуропалық Одақтың негізгі құқықтар туралы Хартиясының артықшылықтары мен кемшіліктері анықталды. Кемшілік тұспасына мына келесілерді жатқызуға болады: Хартияның жүзеге асырылу механизмі Адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау туралы Еуропалық Конвенциямен салыстырғанда, нақты көрсетілмеген. Еуропалық Одақ деңгейінде басты механизмі – ЕО Соты, ал Еуропа Кеңесі деңгейінде – Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық Сот. Сондай-ақ, Хартия құрылымы жағынан институтаралық келісімдерге жататын болғандықтан, ЕО институттарына арналған шарт болып табылады. Мүше-мемлекеттер ЕО құқығын қолданған кезде ғана Хартия бойынша міндеттемелерге ие болады. Кемшіліктер қатарына Хартияның міндетті күшін ЕО-ға

мүше-мемлекеттердің барлығының бірдей мойындамауын жатқызуға болады.

Жұмысты адам құқықтарын қорғау тарихы мен адам құқықтарын қорғайтын халықаралық құқық саласын зерттеуден бастап, Еуропалық Одақтың негізгі құқықтар туралы Хартиясы жобасының дайындалуы мен қабылдану тарихына сипаттама берілді және Хартияның адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау саласындағы орнын нақты анықтауға қатысты зерттеулер жүргізілді. Ол осы саладағы құқық қайнар көздерімен салыстырғанда бірқатар артықшылықтарға ие.

Біріншіден, Хартия уақыты бойынша ең соңғы қабылданған «адам құқықтары туралы билль» болғандықтан, өркениет дамуының ең соңғы жетістіктерін бойына сіңірген. Бұл ретте жаңадан қосылған құқық түрлері (жақсы басқаруға құқық, жеке тұлғаның біртұтастығы және т.б.) туралы айтуға болады.

Екіншіден, аталған құжатта адамның барлық құқықтары, азаматтық, әлеуметтік, саяси және ұжымдық құқықтар алғашқы рет жүйелі түрде көрініс тапқан. Хартияның құрылымына назар аударатын болсақ, онда бөлімдер азаматтық құқықтар, саяси құқықтар деп бөлінбеген, Одақ таныған негізгі құндылықтар атымен аталған: адамгершілік, бостандық, теңдік, ынтымақтастық, азаматтық және т.б.

Үшіншіден, Хартияның өзінде тікелей көрсетілген норма (52 б) бойынша, адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау саласындағы басқа қайнар көздердің (мысалы, АҚЕК /ЕКПЧ/, халықаралық пактілер, мүше-мемлекеттердің конституциялық дәстүрі және т.б.) қолданылуына кедергі келтірмейді, керісінше оларды толықтырады.

Төртіншіден, Хартия екі құқық жүйесінде (еуропалық құқық жүйесі мен ішкі мемлекеттік құқық жүйесі) де қолданысқа ие. Демек, оның ережелері ЕО институттары мен мүше-мемлекеттер және олардың аумағында қызмет етуші заңды және жеке лауазымды тұлғалар қызметінің деңгейінде жүзеге асырылады. Сондай-ақ, құқықтар бұзылған жағдайда ішкі соттар да, ЕО Соты да тиісті талапарыздарды қарауға және сол бойынша шешім шығаруға құқылы.

Бесіншіден, Хартия 2009 жылы Лиссабон шарты күшіне енгеннен кейін ЕО-ның құрылтай Шарттары сияқты міндетті күшке ие болды. Сәйкесінше, Хартия нормалары заң иерархиясы бойынша ЕО заңдарынан үстем болады. Хартияға қайшы келетін нормативтік-құқықтық актілер заңсыз болып табылады және ЕО Сотының шешімі негізінде күшін тоқтатады.

Қойылған міндеттердің толық орындалуын бағалау. Адам құқықтарын қорғау тарихы сол уақытта қабылданған маңызды тарихи құжаттарға қатысты 4 кезеңге бөлініп қарастырылды. Осы тұрғыда Еуропалық Одақтың негізгі құқықтар туралы Хартиясының қабылдануы қажеттілігінің алғы шарттары мен себептеріне тарихи-құқықтық тұрғыда толық талдау жүргізілді.

Еуропалық Одақтың негізгі құқықтар туралы Хартиясын Еуропа кеңістігіндегі адам құқықтары мен негізгі бостандықтары туралы құжаттармен салыстырып, талдау жасау барысында, Хартия кепілдік беретін құқықтардың маңыздылығы жеке баптарға түсініктеме беру нәтижесінде ашылды.

Одақтың Хартия негізінде әрекет етуші құрылымының қызметін талдау барысында Еуропалық Одақтың негізгі құқықтар туралы Хартиясының оларды реттеу және қадағалау саласындағы рөлі анықталды. Хартияның ЕО шеңберінен тыс, мүше-мемлекеттер мен жеке және заңды тұлғаларға қатысты баптарына талдау жасай отырып, аталған субъектілердің Хартияға қатысты заңи міндеттемелер алуының құқықтық негізі анықталды.

Еуропалық көршілестік саясатына құқықтық баға бере отырып, Еуропалық Одақтың көршілес мемлекеттеріне Хартияның заңды күшінің таралуына қатысты құқықтық негіздерді ЕО құрылтай құжаттарынан, Еуропалық заңдардан және Хартияның өзінен іздей отырып, нәтижесінде нақты дәлелдемелер ұсынылды. Хартияның Еуропалық Одақтың серіктес-мемлекеттеріне заң күшінің таралуының құқықтық негіздерін талдай отырып, Қазақстан Республикасының ол бойынша Еуропалық Одақтың серіктесі ретінде тиісті халықаралық-құқықтық міндеттемелер алу мәселесінің шынайы және ықтимал тұстарын зерттелді.



## Әдебиеттер

- Абылкаликов С.И. Италия и миграция: впереди планеты всей? // Современная Европа. 2013. № 1. С. 98.
- Бектурганов Т. Вступление в силу Лиссабонского договора положительно скажется на развитии сотрудничества между Евросоюзом и Казахстаном // “Казинформ” // <http://www.nomad.su/?a=3-200911270315>
- Большая Европа. Идеи, реальность, перспективы: [монография] / [Н. П. Шмелёв и др.]; под общ. ред. Ал. А. Громыко и В. П. Фёдорова; Федеральное гос. бюджет. учреждение науки Ин-т Европы Российской акад. наук. – М.: Весь Мир; Ин-т Европы РАН, 2014. – 704 с. – (Старый Свет – новые времена). – Авт. указаны на обороте тит. л. – ISBN 978-5- 98153-038-5 (ИЕ РАН). – ISBN 978-5-7777-0643-0 (Весь Мир).
- Бюргенталь Т. Халықаралық адам құқықтары: Қысқаша шолу. – / Ағыл. аудар. – Алматы: Ғылым, 1999. – 352 с.
- Данилюк Е.С. Методология и принципы организации трансграничного сотрудничества регионов Европейского Союза // Региональные исследования. 2012. № 3 (37). С. 127–141.
- European Union security and defence. Core documents 2010. P., 2011. P. 104.
- Europe Diplomacy and Defence. No 605. Brussels. 9 May 2013. P. 2.
- Migrants in Europe. A statistical portrait of the first and second generation. 2011 ed. Eurostat. P. 35.
- Иришев Б. Путь в Европу. Евросоюз: опыт интеграционной модели (эволюция, ценности и проблемы). Алматы, 2009. С. 311.
- Казинян А.Г. Хартия основных прав Европейского Союза // Московский журнал международного права, № 1 (49), 2003. – С. 70-93.
- Конвенция о защите прав человека и основных свобод от 4 ноября 1950г. // <http://www.echr.ru/documents/doc/2440800/2440800-004.htm>
- Кузнецов А.В. Еврорегионы: полвека «малой» интеграции // Современная Европа. 2008. № 2. С. 48–59.
- Право Европейского Союза: учеб.пособие // С.Ю. Кашкин [и др.]; отв.ред. С.Ю. Кашкин. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. 304 с.
- Хартия Европейского Союза об основных правах от 7 декабря 2000 г. (с изменениями от 14 декабря 2007 г.) // Official Journal 2007 C 303/1.
- Тиунов О. И. Международное гуманитарное право. Учебник для вузов. – М.: Издательская группа НОРМА – ИНФРА, 1999. – 328 с.

## References

- Abylkalikov S.I. Italiya i migracija: vpered i planety vsej? // Sovremennaja Evropa. [Italy and migration:the planet vpered i all? // Modern Europe] 2013. № 1. S. 98.
- Bekturganov T. Vstuplenie v silu Lissabonskogo dogovora polozhitel'no skazhetsja na razvitii sotrudnichestva mezhd u Evrosojuzom i Kazahstanom // “Kazinform” // [The introduction of the Lisbon agreement is necessary for the development of cooperation between the EU and Kazakhstan // “Kazinform”] <http://www.nomad.su/?a=3-200911270315>
- Bol'shaja Evropa. Idei, real'nost', perspektivy: [monografija] / [N. P. Shmel'jov i dr.]; pod obshh. red. Al. A. Gromyko i V. P. Fjodorova; Federal'noe gos. bjudzhet. uchrezhdenie nauki In-t Evropy Rossijskoj akad. nauk. [Big Europe. I. P. Shmelev and Dr.]; under obsh. Ed. Well. A. Gromyko and V. P. Fedorova; Federal State University. budget. education of Science in Europe of the Russian Academy of Sciences. Nauk.] – М.: Ves' Mir; In-t Evropy RAN, 2014. – 704 s. – (Staryj Svet – novye vremena). – Avt. ukazany na обороте tit. l. – ISBN 978-5- 98153-038-5 (IE RAN). – ISBN 978-5-7777-0643-0 (Ves' Mir).
- Bjurgental' T. Halykaralyk adam kыkыqtary: Kыskasha sholu. – / Aғыл. aудар. [International human rights: a brief overview. – / Eng. transfer.] – Алматы: Fylym, 1999. – 352 s.
- Daniljuk E.S. Metodologija i principy organizacii transgranichnogo sotrudnichestva regionov Evropejskogo Sojuza // Regional'nye issledovaniya. [Methodology and principles of Organization of transranial cooperation of the European Union Regions // Regional Studies.] 2012. № 3 (37). S. 127–141.
- European Union security and defence. Core documents 2010. P., 2011. P. 104.
- Europe Diplomacy and Defence. No 605. Brussels. 9 May 2013. P. 2.
- Migrants in Europe. A statistical portrait of the first and second generation. 2011 ed. Eurostat. P. 35.
- Irishev B. Put' v Evropu. Evrosojuz: opyt integracionnoj modeli (jevoljucija, cennosti i problemy) [Way to Europe. Eurosoyuz: experience integration models (evolution, cost and problems).] Алматы, 2009. S. 311.
- Kazinjan A.G. Hartija osnovnyh prav Evropejskogo Sojuza // Moskovskij zhurnal mezhdunarodnogo prava [Charter of fundamental rights of the European Union // Moscow international law journal] № 1 (49), 2003. – S. 70-93.
- Konvencija o zashhite prav cheloveka i osnovnyh svobod ot 4 nojabrja 1950g. [the Convention protects The rights of people and their fundamental rights from November 4, 1950.] // <http://www.echr.ru/documents/doc/2440800/2440800-004.htm>
- Kuznecov A.V. Evroregiony: polveka «maloj» integracii // Sovremennaja Evropa. [Euroregion: polveka “Maloy” integration // Modern Europe]. 2008. № 2. S. 48–59.
- Pravo Evropejskogo Sojuza: ucheb.posobie [European Union law: editorial book] // S.Ju. Kashkin [i dr.]; otv.red. S.Ju. Kashkin. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. 304 с.
- Hartija Evropejskogo Sojuza ob osnovnyh pravah ot 7 dekabrja 2000 g. Charter of the European Union on basic principles from December 7, 2000] (s izmenenijami ot 14 dekabrja 2007 g.) // Official Journal 2007 C 303/1.
- Tiunov O. I. Mezhdunarodnoe gumanitarnoe pravo. Uchebnik dlja vuzov. [International humanitarian law. Teacher for HES.] – М.: Izdatel'skaja gruppa NORMA – INFRA, 1999. – 328 s.